REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)
VOLUME - 11 | ISSUE - 3 | DECEMBER - 2021

महात्मा ज्योतीबा फुलेंचे शेतीविषयक विचार आणि सद्यस्थिती

प्रा. डॉ. आलटे आर. एन.
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय, मंठा,
ता. मंठा, जि. जालना.

प्रस्तावना :–

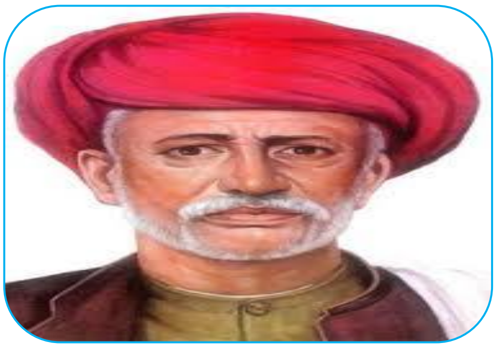

महात्मा ज्योतीबा फुले यांनी 19 व्या शतकामध्ये शेतकरी आणि शेतमजूरांची जी स्थिती द”ाविलेली होती त्या स्थितीमध्ये फारसा बदल झालेला दिसत नाही. त्यांनी इ.स. 1883 मध्ये लिहिलेल्या '”ातक-यांचा आसूड' या ग्रंथामध्ये शेतक-यांच्या विविध समस्यांवर विस्तृतपणे विवेचन केलेले आहे. त्यांच्या मते भारत हा कृषिप्रधान दे”ा असूनही येथील शेतक-यांच्या समस्या दिवसेंदिवस वाढत आहेत.

भारतातील शेतकरी अज्ञानी, कर्जबाजारी, दरिद्री, मागासलेला आहे. त्यामुळे शेतकरी व शेतमजूरांच्या समस्या मांडण्यासाठी संघटन निर्माण करण्यास महात्मा फुलेंनी सुरुवात केली.

महात्मा ज्योतीबा फुलेंच्या मते, ि”क्षणा”िवाय शेतकरी वर्ग व त्यांच्या नवीन पिढ्यांमध्ये सकारात्मक बदल होणार नाही, ही भूमिका त्यांनी परखडपणे मांडली. त्यांनी शेतक-यांच्या दयनीय अवस्थेचे चित्रण केलेले आहे. त्यांना तो प्र”न भेडसावत होता तो म्हणजे दिवसभर ऊन, थंडी, पावसाळ्यात शेतात काम करणारा शेतकरी दुःखी का? व सरकारी ऐतखाऊ कर्मचारी सुखी का? कारण या दोघांनाही अवयव आणि बुध्दी तेवढीच, परंतु या दोघात एवढी विषमता का? या प्र”नांच्या उत्तरासाठी 'गुलामगिरी', 'इ”ारा', '”ातक-यांचा आसूड' इत्यादी मौल्यवान ग्रथांच्या माध्यमांतून त्यांनी शेतक-यांच्या दुःखाला वाचा फोडली आहे. शेतक-यांच्या प्र”नांना वाचा फोडण्यासाठी त्यांनी मांडलेले विचार अति”ाय मोलाचे आहेत.

महात्मा फुलेंचे शेतीविषयक विचार :–

शेतक-यांचे अज्ञानामुळे होणारे शोषण, त्याची कारणे व उपाय यासंबंधी महात्मा फुलेंनी मांडलेले विचार अति”ाय महत्त्वाचे आहेत. त्यामुळेच महाराष्ट्रातील परिवर्तनवादी चळवळीस आधार मिळाला आहे. बहूजन समाजाकडे अर्थकारणाची सूत्रे, शेती विकास इत्यादी प्रगती”ील बाबींना त्यांच्या विचारामुळे चालना मिळाली. 20 व्या शतकातील अनेक संघटना व चळवळीचे मूळ महात्मा फुलेंच्या विचारात दडले आहे. त्यांनी भारतीय शेतक-यांच्या व शेतीच्या दुरावस्थेची जी कारणे सांगितली आहेत. त”ीच शेती, शेतकरी यांची परिस्थिती सुधारण्यासाठी उपायही सांगितले आहेत.

शेतीच्या प्रगतीवर दे”ाची प्रगती अवलंबून असते, शेतीचे महत्त्व अणण्यसाधारण असतांना तत्कालीन सरकारने कायमच उपेक्षा केली असे महात्मा फुलेंचे मत होते. त्याचाच परिणाम म्हणजे शेती मागासलेली राहिली, व शेतीत काम करणाऱ्या शेतकरी वर्गात कायम दारिद्य राहीले असे महात्मा फुलेंना वाटत होते. अज्ञानामुळे भारतीय शेतक-यांना शेतीचा विकास करता आला नाही. त्यांनी शेतीचे तंत्र आत्मसात करावे असे महात्मा फुले म्हणत होते.

महात्मा फुलेंनी असे निद"ानास आणून दिले की, ब्रिटी"ा भारतात आल्यापासून शेतीचे खूप नुकसान झाले. त्यात भारतात पडणारा सततचा दुष्काळ आणि जनावरांना साथीचे आजार यात गुरे मृत्यूमुखी पडत, त्याचा शेतीवर परिणाम होत असे शेतीच्या म"ागतीची कामे निट करता येत नसत, त्यामुळे शेतीचे उत्पादन घटत असे, ब्रिटी"ांनी जमीन महसुलात अतिरिक्त वाढ केली, शेतीमालाची विक्री करूनसुध्दा शेतसारा भरणे शेतकऱ्यांना शक्य होत नसे. वाढत्या महागाईमुळे शेतकऱ्यांना जीवन जगने कठीण झाले. जमीनीचे लहान–लहान तुकडे फक्त कुटूंब वाटपामुळे पडले. लहान शेतकऱ्यांच्या जमीनी मोठ्या शेतकऱ्यांकडे गेल्या किंवा त्यांना जमीन विकण्यात आली. त्यामुळे लहान शेतकरी भूमीहिन झाले. इंग्लंडमध्ये यंत्रावर तयार झालेल्या वस्तू भारतात विकल्या जावू लागल्या त्यामुळे बारा बलुतेदारांना पूर्वीसारखे त्यांच्या हाताला काम राहिले नाही.

शेतकऱ्यांच्या दुरावस्थेला कारणीभूत घटक म्हणजे त्यांचे विविध मार्गांनी होणारे शोषण होय. हे शोषण हक्काने व काही वेळेस अडचणीचा गैरफायदा घेवून किंवा अज्ञानाचा फायदा घेवून केल्या जात असे. सर्व बाजूंनी नाडलेला शेतकरी शेती विकून त्याच शेतीवर वेठबिगारी म्हणून काम करीत असे. भारतीय शेतकरी उत्पन्न कमी असूनसुध्दा खर्च जास्त करीत असत. म्हणून त्यांना सावकारांकडून कर्ज घेण्या"िावाय पर्याय नसे, कर्जाची परतफेड करणे शक्य होत नसल्यामुळे सावकार शेतकऱ्यांची तारण मालमत्ता ताब्यात घेत असत.

1890 नंतर जागतिक बाजारपेठेत मंदीची लाट आली. भारतातील शेतीमालांच्या किंमती कमी झाल्या, याचा परिणाम शेतकऱ्यांवर झाला परंतु सरकारन शेतसारा माफ केला नाही त्यामुळे शेतकऱ्यांना आपल्या जमीनी व गुरेढोरे विकावी लागली. दुष्काळामुळे गुरांची चाऱ्या अभावी उपासमार होवू नये व लाळीसारखे साथीचे रोग होवून गुरे मरत असत. राहिलेल्या गुरांना जंगल खात्याच्या त्रासामुळे चरायला जागा नसे, बैलांअभावी बागायती पीके घेता येईनात त्यामुळे शेतकऱ्यांचे नुकसान होत असे. असे महात्मा ज्योतीबा फुलेंचे शेतकऱ्यांविषयी मत होते. महात्मा फुलेंनी सांगितले की, शेती क्षेत्र सहा घटकांवर अवलंबून आहे, माती, पाणी, वातावरण, बियाणे, तंत्रज्ञान व शेतकरी. आजच्या स्थितीमध्ये 65 ते 70 टक्के लोकसंख्या शेती आणि शेतीसंबंधीत क्षेत्रावर अवलंबून आहे. म्हणजेच या लोकांचा आणि भारताचा सर्वांगिण विकास घडवून आणण्यात शेती क्षेत्राचा खूप मोठा सहभाग आहे.

दे"ाच्या आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत शेती क्षेत्राचे स्थान महत्त्वाचे आहे. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेचा आणि समाजाचा अभ्यास करतांना भारतीय शेतीचा अभ्यास करणे अपरिहार्य ठरते. भारतीय उद्योगांना लागणारा कच्चा माल शेती क्षेत्रातून मिळतो. भारताचा आर्थिक विकास हा शेती विकासावर अवलंबून असल्याने शेतीचे स्थान कायम राहणार आहे. शेतकऱ्यांच्या शेतातील पीकांचे संरक्षण करणे अधिक महत्त्वाचे होते. म्हणून महात्मा फुले म्हणतात की, पीकांचे रानटी जनावरांपासून संरक्षण करण्यासाठी शेतकऱ्यांना जुन्यामोडक्या बंदुका सरकारने द्याव्यात नाही तर शेतीचे संरक्षण करण्याचे काम काळ्या पोलीस खात्याकडे सोपविण्यात यावे. संरक्षण करण्यास पोलीस कर्मचारी कमी पडल्यास व शेतीचे नुकसान झाल्यास ते नुकसान त्यांच्या पगारातून भरून काढण्यासंबंधीचा कायदा तयार केला पाहिजे. सरकारच्या उत्पन्नाचा महत्त्वाचा मार्ग 'कर' होता. आव"यकतेनुसार कराची आकारणी सरकारकडून केली जात होती, पण हा कर आकारताना सरकारने शेतकऱ्यांची सोय पाहिली नाही. बऱ्याच वेळा कर भरण्यासाठी शेतकऱ्यांना स्वतःच्या जमीनी देखील विकाव्या लागल्या पण कर भरावा लागला. दर तीस वर्षांनी शेतसाऱ्याचे दर बदलत होते. शेतसाराच नाही, तर शेतकऱ्यांच्या मुलांना ि"ाक्षण देण्यासाठी त्यांच्याकडून लोकल फंड वसूल केल्या जात होता.

शेतीच्या विकासासाठी खेड्यापाड्यातून 'कृषी रक्षक' योजना राबविली पाहिजे. असे महात्मा फुलेंना वाटत होते. शेतकऱ्यांच्या शेतातील काम आटोपल्यानंतर त्यांनी रिकाम्या वेळेमध्ये एकत्रित आले पाहिजे व शेतातील उत्पादनावर चर्चा केली पाहिजे हे करण्यासाठी गावपातळीवर 'कृषी सुरक्षा रक्षक दल' किती महत्त्वाचे आहे हे सांगितले पाहिजे. अंधश्रध्देला फाटा देण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. मुलींची रक्षा सुरक्षा रक्षक दलांनी केली पाहिजे. एवढेच नाही तर, पालन, पोषण, ि"ाक्षण, आरोग्य, निर्भयता, सुसंस्कार व राष्ट्रप्रेम या सर्व सद्गुणांनी युक्त अ"ाी बालके निर्माण करण्यासाठी रक्षक दलांनी जबाबदारी घेतली पाहिजे. तरच शेतीचा सर्वांगिण विकास होईल असे महात्मा ज्योतीरावांनी प्रतिपादन केले.

सद्यस्थिती :–

भारतात संसदीय राजकारणात मतांच्या आणि जातींच्या राजकारणाला अति"ाय महत्त्व प्राप्त झाले आहे. मतांच्या राजकारणामुळे तुष्टी करणाऱ्या राजकारणाला राजकिय नेतृत्व प्राधान्य देते. ज्या–ज्या जातींमध्ये मतांची

संख्या जास्त असते त्यांचे तुष्टीकरण करण्यातच राजकिय नेते धन्यता मानतात. भारतात विकासाच्या राजकारणापेक्षा जातीच्या राजकारणाला महत्त्व दिल्या जाते, एखाद्या जातीच्या नेत्याने भ्रष्टाचार केला तर त्याच्या जातीचे लोक रस्त्यावर उतरून त्याचे समर्थन करतात. दे"ााची सर्वात मोठी ताकद भ्रष्टाचाराने पोखरून टाकली आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या समस्यांकडे लक्ष देण्यास वेळच मिळत नाही. अ"ाा परिस्थितीत शेतकरी आत्महत्या करीत आहेत. भारतात वारसाहक्क कायद्यामुळ शेतजमीनीचे लहान–लहान तुकडे पडत आहेत, या लहान तुकड्यांवर शेती करणे परवडत नाही हे वास्तव आजही खेड्यांतून दिसून येत आहे.

ज्यावेळी शेतकरी शेती तारण ठेवतो त्यावेळी सरकारी अधिकारी आणि सावकार यांच्याकडून मोठी फसवणूक होते हा प्रकार आजही सर्रास चालत असलेला दिसून येतो. महात्मा ज्योतीराव फुलेंनी शेतकऱ्यांच्या अवस्था सुधारण्यासाठी सांगितलेले उपाय सरकारने काळजीपूर्वक राबविले असते तर शेतकरी आत्महत्येसारखा प्र"न निर्माण झाला नसता.

संदर्भ :–

1. पाटील प. सि. : महात्मा ज्योतीराव फुले, महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ, मुंबई, 1984
2. किर घनंजय : महात्मा फुले गौरव अंक, रत्नागीरी विद्या प्रसारक सोसायटी, 1970
3. ढमढेरे आणि तुपे : भारतीय आणि जागतिक आर्थिक विकास, 2005
4. प्रा.डॉ. बी.डी. इंगळे : आर्थिक विचारांचा इतिहास, अरूणा प्रका"ान, लातूर, 2011
5. ज्योतीबा फुले : गुलामगीरी
6. महात्मा ज्योतीबा फुले : शेतकऱ्यांचा आसूड
7. प्राचार्य एस.एस.गाठाळ : महाराष्ट्रातील समाजसुधारक, कैलास पब्लिके"ान्स औरंगाबाद, 2016